МЕМЛЕКЕТ ПЕН ДІН ҚАТЫНАСТАРЫ

1-дәріс. Мемлекет және дін: қарым-қатынастың негізгі ұғымдары мен принциптері

Дәріс авторы: философия ғылымдарының докторы, профессор Н.Ж. Байтенова

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

«Дін» терминологиясы және этимологиялық түбірлері

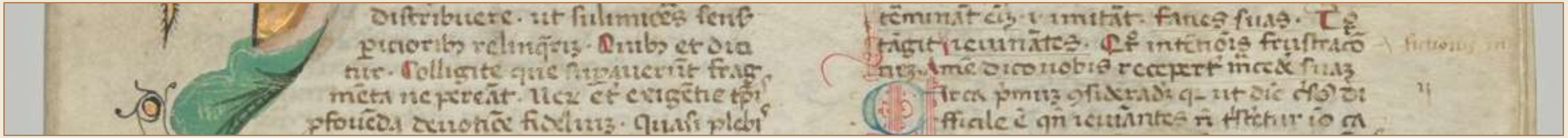

1. Religio (Бастапқы мағына)

• Латынның 'religio' сөзінен бастау алады.

• Мағынасы: тақуалық, ғибадатхана, құдайдан қорқу немесе қастерлеу.

• Кейінірек: ғибадат ету объектісі және соған байланысты дәстүрлі рәсімдер жиынтығын білдірді.

2. Relegere (Түрленуі)

• Бірқатар зерттеушілердің тұжырымдамасы.

• 'Relegere' етістігінен келіп шығады.

• Мағынасы: 'бірге жинау', 'қайта жіберу' немесе қайта қарап шығу.

• Қоғамдық-семантикалық тәртіп пен жинақылықты білдіреді.

3. Religare (Негізгі концепция)

• Ең кең тараған және негізгі ғылыми пікір.

• 'Religare' етістігінен тараған ('бірге қосу/байланыстыру').

• Мәні: адамның Құдаймен үзілген рухани байланысын қайта қалпына келтіруі.

• Діннің негізгі метафизикалық мазмұнын ашады.

Діннің негізгі қоғамдық функциялары (1-бөлім)

Компенсаторлық функция (Өтеушілік)

• Табиғи және әлеуметтік күштердің алдындағы индивидтің әлсіздігін өтейді.

• Адамның дәрменсіздігі — Құдайдың құдіреттілігін сезінуімен өтеледі.

• Әлеуметтік теңсіздік — күнәкарлықтағы теңдікпен ақталады.

• Жалғыздық пен бытыраңқылық — діни қауымдастықтағы бауырластықпен толықтырылады.

• Психологиялық аспект: дін — қоғамдағы стресске қарсы күшті фактор.

Реттеушілік және Заңдастырушылық функция

• Адамдардың мінез-құлқын діни идеялар, догматика және культтік әрекеттер арқылы реттейді.

• Заңдастыру (легитимация): әлеуметтік жүйедегі шектеулерді негіздейді.

• Жеке адамның бостандығы қоғамның немесе басқа индивидтің еркіндігімен шектеледі.

• Моральдық-құқықтық жүйені салыстырмалы адамдық көзқарасқа емес, мәңгілік Абсолютке (Құдайға) сүйеніп заңдастырады.

Діннің негізгі қоғамдық функциялары (2-бөлім)

Біріктірушілік (Интеграциялық) функция

• Адамдардың конфессиялық ортақ негізде тоғысуына және ұйысуына ықпал етеді.

• Тарихи мысал: қиын-қыстау кезеңдерде халықтың шіркеу немесе мешіт төңірегіне бірігуі.

• Архаикалық қоғамдарда: тайпалар мен қауымдардың тотемдік және діни принциппен құрылуы.

• Әлеуметтік ынтымақтастық пен ұжымдық бірегейлікті қалыптастырудың негізгі механизмі.

Дүниетанымдық функция

• Әлемнің, табиғаттың және адам өмірінің мағынасы мен моральдық өлшемдерін түсіндіреді.

• Сенушілерге белгілі бір тұтас дүниетанымдық жүйе береді.

• Абсолюттік призма: сенуші шындыққа өз дінінің танымдық қағидалары арқылы қарайды.

• Ғылыми немесе басқа көзқарастармен сәйкес келу-келмеуіне қарамастан, дербес аксиологиялық әлем қалыптастырады.

Діннің жеке және мәдени-тәрбиелік функциялары

Коммуникативті функция

• Құдаймен және адамдармен өзара байланыс орнату қызметін атқарады.

• Діни қауымдастық, культтік қызмет және бірлескен дұға оқып, рәсімдерге қатысу.

• Адамдар арасындағы рухани коммуникация мен әлеуметтік диалогты қамтамасыз етеді.

Мәдени-ағарту функциясы

• Этникалық топтар, ұлттар мен өркениеттер мәдениетінің іргетасы болып табылады.

• Мәдени құндылықтар мен дәстүрлерді сақтайды және ұрпақтан ұрпаққа береді.

• Өнер, архитектура, жазу мен әдебиеттің дамуына тікелей ықпал етеді.

Адамгершілік-тәрбиелік

• Моральдық нормаларды Құдайдың әмірі ретінде көрсетеді.

• Моральдық парыз — заңдық санкциялардан қорқудан емес, ішкі сенім мен сүйіспеншіліктен туындайды.

• Индивидтің ішкі моральдық кодексін қалыптастырады.

Мемлекеттік-конфессияаралық қатынастар ұғымы (Н.А. Трофимчук тұжырымдамасы)

Ғылыми анықтамасы (Н.А. Трофимчук):

«Мемлекеттік-конфессияаралық қатынастар — мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатының құрамдас бөлігі, мемлекеттік институттар мен институционалдық діни құрылымдар (бірлестіктер, партиялар, қозғалыстар, халықаралық конфессияаралық орталықтар) арасындағы тарихи дамып, өзгеріп отыратын қатынастар нысандарының жиынтығы».

Мемлекеттің құқықтық бекітуі

- Дін мен шіркеудің қоғамдағы орнын заңнамалық актілер арқылы бекітеді.
- Бөлінген функциялар мен барлық субъектілердің құзыретін айқындайды.

Діни фактордың өзара ықпалы

- Мемлекет сенуші азаматтардың діни көзқарастары мен құрылымдардың рухани белсенділігін ескереді.
- Өзара әрекеттестіктің институционалдық диалогын қалыптастырады.

Демократиялық мемлекет және ар-ождан бостандығы

Қатынастарды үйлестіру

- Демократиялық мемлекет діни саясат субъектілерімен қарым-қатынасын үйлестіреді.
- Сенбейтін азаматтардың құқықтарына нұқсан келтірмей, әртүрлі сенімдегілердің мүдделерін ескереді.

Конституциялық кепілдік

- Ар-ождан бостандығы мен діни сенім бостандығы — негізгі құқықтар ретінде мемлекеттік кепілдікке ие.
- Құқықтық қорғау аясына кіреді және заң үстемдігімен қамтамасыз етіледі.

Құқықтық теңдік

- Діндарлар барлық азаматтармен бірдей заңның қорғауын пайдаланады.
- Діни бірлестіктер заңды тұлға ретінде азаматтық заңнама негізінде реттеледі.

Мемлекет пен шіркеудің тарихи өзара байланысы

Аврелий Августиннің концепциясы (426 ж. «Құдайдың қаласы туралы»)

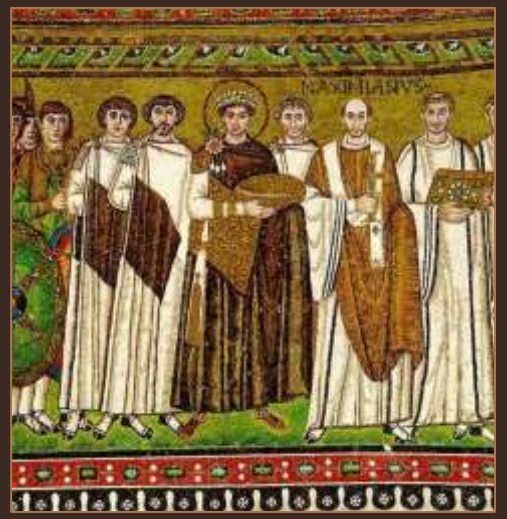

• Мемлекет пен дін қатар өмір сүретіндіктен, әрқашан бір-бірімен тығыз байланысты.

• Екі институт бір-бірінсіз өмір сүре алмайды және бірін-бірі үнемі толықтырып, ықпал етеді.

• Бейбіт қатар өмір сүру үшін мемлекет пен шіркеу арасында сындарлы қарым-қатынастар орнатылуы тиіс.

Папоцезаризм

• Шіркеудің (Аспан қаласының) адам заңдарынан басымдығы.

• Рухани биліктің зайырлы биліктен жоғары тұруы.

Цезарепапизм

• Мемлекет пен монарх билігінің шіркеуден біріншілігі.

• Шіркеуді мемлекеттік аппаратқа бағындыру (Петр I кезеңі).

Симфония (Келісім)

• Шіркеу мен зайырлы биліктің үйлесімді ынтымақтастығы.

• Византия императоры Юстинианның 6-новелласы.

Дін мен құқықтың өзара байланысы (Г. Берман тұжырымдамасы)

1. Рәсім (Ritual)

• Құқықтық және діни процедуралардың салтанаттылығы.

• Сот процесі мен діни ғибадаттағы рәсімдік ұқсастықтар.

3. Билік (Authority)

• Екі саланың да міндеттеуші және легитимді бағыныштылығы.

• Жоғарғы заңдық және моральдық авторитетке сүйену.

2. Дәстүр (Tradition)

• Құқықтық және діни нормалардың тарихи сабақтастығы.

• Ұрпақтан ұрпаққа берілетін құндылықтар жиынтығы.

4. Әмбебаптық (Universality)

• Адам өмірі мен қоғамды жалпыға ортақ қамту идеясы.

• Г. Берман: 'Заң дінге әлеуметтік өлшем береді, ал дін заңға рух береді'.

Саяси-құқықтық доктриналар және заң үстемдігі

Теологиялық және табиғи құқық (Дж. Маритен)

• Табиғи құқық теориясы діни және моральдық ұстанымдардан түсіндірме табады.

• Неотомизм өкілі Жак Маритеннің ілімі 1948 жылғы 'Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясын' әзірлеуге идеологиялық негіз болды.

• Адам құқықтарының илаһи және абсолюттік моральдық тамырларын негіздеді.

Заң үстемдігі доктринасы (С.Ф. Ударцев)

• 'Заң үстемдігі доктринасы' — билікті әділ ұйымдастырудың жалғыз нұсқасы емес.

• Зайырлы мемлекет доктринасының басты альтернативасы — теократиялық басқару концепциясы.

• Батыстық құқықтық дәстүрде зайырлылық тенденциясына байланысты либерализм, консерватизм және социализм идеологиялары дамыды.

1-дәріс бойынша қорытынды

1. Ұғымдар тұтастығы

- Дін — бұл тек жеке сенім емес, сонымен бірге күрделі әлеуметтік-құқықтық институт.
- Тарихи тұрғыдан реттеуші, біріктіруші және дүниетанымдық қызметтерді атқарады.

2. Зайырлы баланс

- Демократиялық зайырлы мемлекет діни сенім бостандығына кепілдік береді.
- Азаматтардың заң алдындағы теңдігін сақтай отырып, конфессияаралық келісімді қамтамасыз етеді.

3. Өзара толықтыру

- Г. Берман айтқандай, дін мен құқық бірін-бірі толықтырады: құқық — әлеуметтік тірек, дін — рухани мазмұн.
- Мемлекеттік-конфессиялық қатынастар конституциялық заңдылыққа негізделуі тиіс.

